

VERITAS ÉVKÖNYV

2024

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

VERITAS

Történetkutató Intézet és Levéltár

MAGYAR NAPLÓ

Budapest, 2025

A kötet megjelenését támogatta

Nemzeti
Kulturális
Alap

Szerkesztette
Kincses Katalin Mária

Lektorálta
Farkas Judit Antónia – Orosz László – Schwarczwölder Ádám – Ujváry Gábor

A földrajzi és személynevek mutatóját összeállította
Kocsis Annamária

Az angol nyelvű összefoglalókat Varjú László,
a német nyelvűeket Kékesi Katalin fordította.

© Szerzők, szerkesztő, 2025
© VERITAS Történétkutató Intézet és Levéltár, 2025
© Magyar Napló, 2025

ISSN 2416-0687

*A Magyar Napló Kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők
Egyesülésének, valamint az 1999-ben alapított Könyves Szövetségnek tagja*
www.konyves-szovetseg.hu

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten

TARTALOM

Szakály Sándor: Az Olvasóhoz	7
Hermann Róbert: Az utazó remete – Görgei Artúr külföldi útjai a kiegyezést követő időszakban	9
Anka László: „Kérlek, intézkedj, hogy a holnapi Lloydban benne legyen...” Tisza Kálmán levelei Falk Miksához (1875–1902)	32
Kovács Kálmán Árpád: A német típusú protestáns keresztényszocializmus magyarországi kezdetei (1876–1906)	74
Kárbin Ákos: Eduard von Taaffe osztrák miniszterelnök életútja, II. rész: a Taaffe-kormány (1879–1893)	101
Farkas Judit Antónia: Tatár Pétertől Jókain és Goethén át a régi nyomdai és betűöntődei mintakönyvekig. Az olvasó és könyvgyűjtő Knerek I.	132
Hammerstein Judit: Oroszország tanulmányozásának hozadékaról magyar nézőpontból. Thallóczy Lajos: Oroszország és hazánk	150
Schwarczwölde Ádám: Ifjabb gróf Teleki Sándor politikai naplója 1902-ből. I. rész: 1902. január – február 21.	174
Kincses Katalin Mária: Háború a szaksajtó tükrében: a Borászati Lapok első világháborús tudósításai és a magyarországi szőlő- és bortermelés. II. rész: a második háborús év, 1915	198
Ligeti Dávid: „Remény és félelem között ingadozva”. Franz Conrad von Hötzendorf báró, császári és királyi vezérezredes sorsa 1916 közepén . . .	220
Hollósi Gábor: Közjogi problémák az 1921. évi trónfosztás körül	237
Orosz László: „...a felfogások terén tapasztalható ellentét erősen megnőtt a tervszerű német néptudományi munka délkeleti irányú beindulása óta” A német „völkisch” tudomány magyarországi fogadtatásához: Fritz Valjavec példája	251

Janek István: Magyar–szlovák csatlakozási egyeztetések és a komáromi tárgyalások 1938-ban	275
Dévavári Zoltán: Elfeledett mártírunk II. „Megnyugtatok mindenkit, hogy ártatlan vagyok, nem kell miattam szégyenkezni” – Deák Leó Bács-Bodrog vármegyei főispán népbíróági pere (Újvidék, 1945. október 24. – 1945. november 1.)	300
Balogh Atila: Fogságból fogságba. A Szovjetunióból Magyarországra szállított csendőrök sorsa	336
Albert Zoltán Máté: Tildy Zoltán politikusi pályája 1945 és 1948 között	354
Glaub Krisztián: Barátságból gyűlölet – Farkas Mihály és Kádár János politikai kapcsolata 1951–1957-ben	382
Noszkó–Horváth Mihály: A második világháborút követő nyugati hadifogság és az 1950-es években teljesített úgynevezett Rákosi munkaszolgálat kárpótlási vonatkozásai, az eljárások során keletkezett iratok	401
Kőrösi Zsuzsanna: „Az illegális hittan csoportban a stratégiánk annyi volt, hogy nem beszélni róla”. Egy budai lány, Szebeni Éva élettörténeti elbeszélésében a földalatti katolikus ifjúsági közösség élete az 1950-es években	419
Dubniczky Zsolt: Hogyan válik egy tartalom gazdaggá? A Purnell kiadó 1968–1969-ben megjelenő történelmi magazinja	452
Kocsis Annamária: Az egykori kiváló magyar atléta, aki sportteljesítményeivel hívta fel a világ figyelmét a magyarországi szocialista rendszer elnyomására. Serényi István figyelemfelhívó akcióinak áttekintése	503
Bertalan Péter: Médiaháború Somogyországban	520
Seres Attila: Grósz Károly 1989. április 3-i kárpátaljai körútja	542
Kissné Bognár Krisztina: „Kérem, tegyék meg ajánlatukat!” Kárpótlási célú termőföldárverések a rendszerváltoztatás első éveiben	581
Rácz János: Antall József médiaképe II. A miniszterelnök és a köztársasági elnök	604
Személynevek mutatója	637
Földrajzi nevek mutatója	655

FARKAS JUDIT ANTÓNIA

TATÁR PÉTERTŐL JÓKAIN ÉS GOETHÉN ÁT A RÉGI NYOMDAI ÉS BETŰÖNTÖDEI MINTAKÖNYVEKIG. AZ OLVASÓ ÉS KÖNYVGYŰJTŐ KNEREK I.

„...mennyi mindent köszönhetek a könyveknek, hogy ezt tartom minden között a legfontosabbnak s ha sikerül a szellemi tőke egy részét konzerválni, azzal már azt hiszem, elértem valamit!”

Kner Imre¹

Nincs még egy olyan család Magyarországon, amelynek a neve annyira összefonódott volna a nyomtatványok készítésével, mint a Knereké. A cégalapító Kner Izidor és az ő nyomdokaiba lépő elsőszülött fia, Kner Imre nemcsak nyomdászként, tipográfusként, kiadóként és cégvezetőként, hanem szerzőként és könyvgyűjtőként is szoros kapcsolatba került a könyvekkel, ezért sem érdektelen megvizsgálni, milyen olvasmányok hatottak gondolkodásukra, vizuális látásmódjukra és milyen szerepet töltöttek be a könyvek az életükben.

Kner Izidor 1931-ben megjelent önéletírásában, fia pedig levelezésében reflektált sűrűn az olvasmányélményeire és azokra a könyvekre, amelyek fontosak voltak számára.² Kner Imre két, kimondottan az olvasásra fókuszáló kiadványban is vallott olvasmányélményeiről. Az első világháború alatt megélénkült könyvfogyasztás hívta életre a *Könyvtári Szemle* szerkesztőjének, Kőhalmi Bélának a *Könyvek könyve* című kiadványát 1918-ban. Kőhalmi a háború lezárultát követően azzal kereste meg a magyar értelmiség a „könyvvel régóta intim viszonyban” levő több mint 200 tagját, többek között írókat, újságírókat, művészeket, tudósokat, kiadókat, könyvtárosokat és más közéleti személyiségeket, hogy meséljenek azokról a könyvekről, amelyek állandó vagy visszatérő olvasmányaik voltak és nagy hatást gyakoroltak rájuk. A felhívásban, amelyre végül Gárdonyi Géza korábbi vallomásával együtt 87-en válaszoltak,

¹ Kner Imre levelei Fitz Józsefnek, 1942. október 25., november 24. In: Szij 1962. 105. A tanulmány megírásához nyújtott segítségét, értékes kiegészítéseit és a közölt fotó másolatának megküldését hálásan köszönöm Erdész Ádám történésznek, nyugalmazott gyulai levéltárigazgatónak, a Kner-univerzum egyik legalaposabb ismerőjének.

² Kner Imre levelezése a Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltárában (MNL BÉML) található. A nyomtatásban megjelent levelekhez lásd: SZÁNTÓ 1969.; PAPP [1970.]; LÉVAY 1985.; FÜLEP 1990.; ERDÉSZ 2023.

az a kérés is szerepelt, hogy a résztvevők küldjék el ex librisük egy példányát. Kőhalmi csaknem húsz évvel később már 173 személy választát közölte, közülük 18-an (Kner Imre is köztük volt) már az első kötetben is szerepeltek.³ A tanulmány második részében Kner Imre több ezer kötetes könyvtárával, könyveivel kapcsolatos reflexióinak, illetve a könyvvállománya egy töredékről készült jegyzék vizsgálatán keresztül juthatunk közelebb a Knerek könyvhasználatához, könyvgyűjtési és olvasási szokásaihoz, ezeken keresztül pedig mentalitásukhoz és műveltségükhöz.

Kner Izidor olvasmányai

A könyvvel hivatásszerűen foglalkozó személyek családtagjainak többségéhez hasonlóan a Knerek is gyermekkoruktól kezdve bensőséges kapcsolatot alakítottak ki a nyomtatványokkal. A többgenerációs vándor könyvkötő családba született Kner Izidornak (1860–1930), ahogy ezt maga is leírta emlékiratában, már a bölcsőjét is könyvek között ringatták.⁴ Ez is szerepet játszhatott abban, hogy a legjobb tanulók közé tartozott a gyomai elemi iskolában és a családi hagyományokat folytatva ő is könyvkötő pályára készült. Bár vérében volt a mesterség, ő mégis úgy érezte, hogy őseinél többre hivatott. A könyvek fizikai közelsége miatt gyerekkora óta sokat olvasó, rajz- és írástehetségével korán kitűnő fiatalember ösztönösen felismerte, hogy nyomdatulajdonosként jobban tudja kamatoztatni kezűgyességét, rajzkészségét, művészi érdeklődését, intellektuális sokoldalúságát és újdonságokra nyitott vállalkozószellemét, mint könyvkötőként. Ezért engedett a gyomai főszolgabíró rábeszélésének és nyitotta meg az ő anyagi segítségével Gyomán a község első kis nyomdáját, amelyben eleinte minden feladatot ő végzett. Az alföldi mezőváros 1882-ben alapított kezdetleges műhelyét néhány évtized alatt a vidék egyik legjelentősebb könyvnyomdájává, Imre fia közreműködésével pedig a magyar könyvművészet nemzetközi szinten is elismert központjává fejlesztette.⁵

³ KÓHALMI 1918b. 10.; KÓHALMI 1937. Elképzelhető, hogy Kőhalmi az ex librisek reprodukcióját is mellékelni szeretne volna könyvében, ez azonban végül nem történt meg. A második kötetben néhány válaszdó aláírását is reprodukálták a szövegek után. A borítón 170, a címlapon 173 válaszdót tüntettek fel. A 170 magyar adatközlő mellett három külföldi író (Huxley, Maurois, Musil) vallomása is szerepel.

⁴ KNER 1987. 12.

⁵ KNER 1987.; *Kner Imre emléke* 1990.; ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007.; ERDÉSZ 2017b., c., d.; FARKAS 2023.

Kner Izidor olvasóvá válásában döntő szerepe volt édesapja műveltségének és foglalkozásának. Az 1854-től népes családjával Gyomán letelepedő, eredetileg rabbinak készülő, ezért egy átlagos könyvkötőnél jóval műveltebb Kner Sámuel (1829–1908) felmenőihez hasonlóan kompaktorként, illetve a környező falvak, községek vásárain vallásos és világi tárgyú ponyvakiadványok árusításával kereste a kenyerét. A „hitványan jövedelmező mesterségeből” szegényes körülmények között éltek, a családfő és a könyvkötésben neki segítő felesége éppen hogy el tudta tartani kilenc gyermekét.⁶

A vándor könyvkötők a kalendáriumok vásári ponyván (a földre leterített vas-tag textilen) történő terjesztésével a XVI–XVII. századtól lettek megkerülhetetlen szereplői a magyar könyvkereskedelemnek. A XIX. században már a nyomdák és kiadók bizományosaiként árusították a különféle nyomtatványokat. A század közepétől, de különösen a kiegyezést követően – az alfabetizáció növekedésével – a parasztság egyre bővülő tömegei számára a vásárok és búcsúk jelentették az általuk fogyasztott vallásos és világi füzetes populáris olvasmányokhoz (kalendárium és egyéb ponyvanyomtatvány) való hozzáférés legfontosabb közegét.⁷ Bucsánszky Alajos⁸ és Bagó Márton⁹ nyomtatványai, a szerzők közül pedig Tatár Péter¹⁰ történetei voltak a legnépszerűbbek. Utóbbi szerző közkedveltségét Don Pedró, alias Bartók Lajos *Repülő könyvkereskedés* című 1872-es cikkében nem kis malíciával a következőképpen jellemezte: „Ha a világirodalomnak van Dumas-ja, a ponyvának megvan a maga Tatár Pétere... minden fontos eseményt, háborút, lopást, koronációt, csodagyereket, tüzet, árvizet példás gyorsasággal megénekel. S ha Jókai Dekameronjának¹¹ akadt vagy ötven előfizetője, Arany verseinek szintén annyi: – se baj! Tatár oly

⁶ KNER 1987. 11–27., 169.; HAIMAN 1987. 258. Vö. Kner Imre levelei Móra Ferencnek, Kodály Zoltánnak és Mata Jánosnak, 1928. február 3, 1930. január 4, 1938. április 7, 1943. augusztus 7. In: SZÁNTÓ 1969. 120, 126–127., 250–251., 337.; Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1944. február 8. In: PAPP [1970.] 19–20.

⁷ DON 1876.; KOVÁCS 1989. 24., 51–53.; KÓKAY 1997. 52–64.; MIKOS–CSÖRSZ RUMEN 2023. 668–672.

⁸ Bucsánszky Alajos (1802–1883) pozsonyi könyvkötő, könyvkereskedő, könyvkiadó, népszerű illusztrált munkákat, gyermek- és tankönyveket adott ki. 1847-ben Pestre települt, majd nyomdát nyitott. Ettől kezdve elsősorban kalendáriumok és egyéb füzetes populáris olvasmányok megjelentetésével vált sikeressé. KNER 1987. 283. (26.), 295. (167.); KOVÁCS 1989. 114–204.

⁹ Bagó Márton (1806–1878) budai nyomdász, vallásos és világi tárgyú ponyvanyomtatványok kiadója. KNER 1987. 295. (167.); TUSKÉS 2015. 433–545.

¹⁰ Bucsánszky sikerszerzője, a Tatár Péter álnéven író és illusztrációkat is készítő Medve Imre legismertebb műve az 1857-től megjelenő *Rege kunyhó* című füzetes sorozata volt. KNER 1987. 295. (167.); KOVÁCS 1989. 140–145.; MIKOS 2015.

¹¹ JÓKAI 1858–1860.

publikumnak örvend, mely azon nyirkosan, s még nyomdafestéktől illatozón szagolja műveit.”¹²

Feltehetően Kner Sámuel is Bucsánszkynek és jogutódjának (Rózsa Kálmán és neje), illetve Bagónak volt a bizományosa, legalábbis erre enged következtetni fia memoárjának az a része, amelyben az általa árusított kiadványokról ír: „...mint falusi kompaktornak vásárostékája¹³ kincsháza volt a vidéki szellemi és hitélet táplálékainak. Szépen tarkállott egymás mellett nagyság szerint sorakoztatva: Zsoltár, Katekizmus, Halottaskönyv, Szentírás, Szenthegedű, templomi és magán ima- meg énekeskönyv. Hármaskönyv, Kis Tükör, melyben az ember magát megláthatja, iskoláskönyvek, naptárak, Csízió, Álmoskönyv, Vőfélykönyv és főként Bucsánszky meg Bagó száz- és százféle ponyvairodalmi terméke, Tatár Péter remek törtétiával melyek némelyike igazán megérdemli a remek jelzőt, mert hisz például Tatár Péter Toldija csak annyival maradt Arany János Toldija mögött, hogy pár oldal saját szerzeményű előhang után következik benne az Aranyé: szóról-szóra.”¹⁴ Kner Izidor gyerekkorában a felsorolt könyvek közül a *Bibliát* és a nagy példányszámú, de igénytelen kiállítású krajcáros füzeteket olvasta a legszívesebben.¹⁵

Az új „szellemi táplálékot” két népszerű, az 1850-es években alapított illusztrált enciklopédikus családi lap, a lipcsei kiadású *Die Gartenlaube* és annak magyar testvér lapja, a *Vasárnapi Ujság* jelentette számára. A társadalom középső rétegei által fogyasztott sajtóorgánumokhoz feltehetőleg nem fért volna hozzá, ha a két kiadvány lapszámait minden évben nem náluk kötötte volna be a református pap és az egyik helybeli haszonbérlo. „A »Vasárnapi Ujság« s német folyóiratársra azonban forradalmat jelentett szellemi életemben – írta a nyomdatulajdonos önéletírásában.”¹⁶ A fiatal Kner Izidor a *Gartenlaube* miatt tanult meg németül, amiben nagy szerepe volt a folytatásokban közölt *Was sich die Kammerzofen erzählen* című regénynek is. A nyomdász szerint Jókai Mór írta a rá nagy hatást gyakorló művet, de unokája,

¹² DON 1872. 66. A cikk a különféle populáris nyomtatványok terjesztésére vonatkoztatón is tartalmaz értékes képes és szöveges információkat. Vö. FRIED 2024. 34–35., 43. (Illusztráció.)

¹³ Kner Sámuel eleinte a hátán vitte fából készült, kinyitható tékáját, a vásáron ebből árulta nyomtatványait. A nyomda több változatban megrajzolt és a Kner-ösöknek emléket állító emblémáin a hátán tékával vándorló könyvkötő alakja látható. ERDÉSZ 2017c. 29–30.; ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. 8.; BROOKER–ERDÉSZ 2023. 20–23., 29.

¹⁴ KNER 1987. 167–168., 283. (26.), 295. Don Pedró fentebb idézett cikkében további beszédes címeket is felsorol, amelyek egyes elemei ismerősek voltak a közönség számára, ezért felcsigázták az érdeklődésüket. DON 1872. Vö. a 32. jegyzetben Révai Mór soraival.

¹⁵ KNER 1987. 168–169. Kner Izidor tanulóévei alatt pénzkeresés céljából egy rövid ideig Méhner Vilmos népszerű regényfüzeteinek árusításával is megpróbálkozott, de a kevés előfizető miatt nem származott belőlük elégséges jövedelme. KNER 1987. 57., 287.

¹⁶ KNER 1987. 168. A *Vasárnapi Ujság*hoz lásd: RÓZSAFALVI 2023.; HITES – RADNAI – RÓZSAFALVI 2024.

a memoár újabb kiadását sajtó alá rendező Haiman György ezt az információt nem tudta alátámasztani.¹⁷

Jókai Mór akkor vált kedvenc szerzőjévé, amikor az 1870-es években Petőfi öccse, István¹⁸ náluk költötte be a kor egyik legnépszerűbb és legolvasottabb magyar írójának addig megjelent, feltehetően füzetes munkáit.¹⁹ Jókai kalandokban bővelkedő művei iránti rajongására Kner Izidor így emlékezett vissza: „»Hétköznapiok«, – »Csataképek« – »Egy magyar nábob«, – »Kárpáthy Zoltán«, – »Szomorú napok«... Iskolahagyottan lődörögtem otthon. Ráérttem. Roppantul mohón estem a zsákmánynak. Faltam, fogyasztottam, és egy-egy kötet egy napra való volt. Csodás alakjai, csodás meséi, az addig nem ismert nyelvezet lázba ejtett, elbűvölt, és minden könyv elolvasása után úgy együtt volt agyamban összes alakja, története, a legkisebb részletig, amint az élénk álomlátás, vagy egy rövidke, kitűnően lejátszott egyfelvonásos cselekménye egyben marad a komoly néző lelki szemei előtt. Ilyenkor mindig hő, lángoló érzés fogott el: ha én ilyent tudnék írni!”²⁰

Másik meghatározó olvasmánytípusát az élelapok jelentették. A helyi olvasóköri²¹ működő tánciskolában, ahova édesanyja beíratta, tánctanulás helyett egy hónapon át a *Bolond Miksa* és Jókai fentebb említett *Üstököse* régi és új számainak átolvasásával töltötte az időt.²² Ezek az olvasmányok fontos hatással voltak a nyomdaalapító vizuális kultúrája mellett a *Borsszem Jankónál* eltöltött több évtizedes élelapírói munkásságára is.²³

A Kner Izidor által forgatott eltérő stílusú és minőségű szövegeket tartalmazó, a címlapjukon és a bennük szereplő fametszetes illusztrációk miatt az olvasóközönségre nagy vonzerőt jelentő kiadványok nemcsak mentalitását és íráskészségét, hanem művészi érzékét és művészeti érdeklődését is formálták. Elemista korában rajz tehetségét a már említett *Vasárnapi Ujság* vezércikkeihez készült fametszetes portrék, „címarcképek” másolásával fejlesztette: „Minden sürgetésre sem kapták

¹⁷ KNER 1987. 170, 295. Vö. KNER 1931b. Az egy ideig Pesten is működő német vándorszínész, színmű- és regényíró Karl Hafnernek is volt egy azonos című regénye, mely 1870-ben jelent meg Bécsben. HAFNER 1870.

¹⁸ Petőfi István (1825–1880) gazdálkodó, tisztartó, verseket is írt. KNER 1987. 295 (170.)

¹⁹ Jókai XIX. századi olvasói döntő többségét elsősorban a nagy példányszámú lapokban közölt folytatásos tárcaregényeinek nem pedig azok későbbi, könyv alakban történő megjelenésének köszönhette. SZAJBÉLY 2022. 381–382.; HANSÁGI 2022. 430.

²⁰ KNER 1987. 170., 172.

²¹ A községben az 1860-as évek elején három kaszinó és olvasókör létesült, könyvtárt is működtettek bennük, bár állományuk nem frissült új művekkel. KNER 1987. 168.

²² KNER 1987. 173–174.

²³ *Borsszem Jankónak* szánt írásaiból később az olvasók körében népszerű, könyv alakban megjelent művek is születtek: KNER 1906.; KNER 1914.; KNER 1917.; KNER 1919.; KNER 1921.

vissza tulajdonosaik az említett könyveket, míg... a »Vasárnapi Újság«-ból ki nem rajzoltam a vezércikkhez tartozó világnagyok arcképeit; mindig kicsinyítetten vagy nagyítottam, hogy elhárítsam azt a gyanút, hogy valamelyes fortéllal utánóztam, másoltam.”²⁴ Inaséveiben Munkácsy Mihálynak a *Koszoruban* 1880-ban közölt, az ásitó inast ábrázoló festménye egyik változatának fametszetű reprodukciója²⁵ mellett a hozzájuk bekötésre hozott művészeti periodikumok is hatással voltak rá: „Elovasásra érdemes munka csak akkor került hozzánk, ha Pettenkofen Ágost, Szolnokon megtelepedett osztrák festőművész időnként összeszedte művészeti folyóiratait, műtörténeti könyveit, melyek már nagyszerű illusztrációik és különösen női aktjaik miatt is igen érdekelték.”²⁶ Az említett élményeknek is szerepük volt abban, hogy Kner Izidor ifjúkorában arról ábrándozott, hogy festőművész lesz, majd később, amikor báli meghívóinak illusztrálására közvetlen megbízásokkal és Lyka Károly közreműködése révén pályáztatással magyar képző- és iparművészeket kért fel, a *Vasárnapi Újság* egyik rajzolóját, Goró Lajost is sikerült megnyernie.²⁷

Kner Izidor a nyomdája kiadásában megjelent korai kiadványainak kiválasztásában saját olvasmányélményei is érvényesültek. Több esetben azokat a kiadványokat is elolvasta, amelyeket fiának, Kner Imrének küldtek meg barátai.²⁸ A különféle, általa forgatott és olvasott nyomtatványok szövegei és képei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy nyomdatulajdonosként és íróként egyaránt sikeressé, ismertté vált, és gyermekeinek, köztük elsőszülött fiának is átadta a könyvek és az olvasás szeretetét.

Kner Imre olvasmányai

A XX. századi magyar nyomdászat, könyvkiadás és könyvművészet megújítójaként és egyik kiemelkedő alakjaként ismertté vált Kner Imrének (1890–1944/45?) édesapjához hasonlóan szintén könyvek között ringatták a bölcsőjét. Kiskorától kezdve nyomtatványokkal volt körülvéve, és ismerte a műhely minden szegletét. „Mikor születtem, még együtt volt a nyomda és a lakás, egy épületben, egy ajtó választotta el a hálósobát a gépszobától. A hosszú téli estéken már kétéves koromban a gép kirakóasztala mellett ültem, és néztem, mint jönnek ki az ívek a gépből. Négyéves koromban a szedőállvány tetején ülve, építőkockák helyett az ólomstégekkel

²⁴ KNER 1987. 168., 170. Vö. Uo. 54–55.

²⁵ KNER 1987. 54–55., 286. (54.)

²⁶ KNER 1987. 32., 283. (32.) August von Pettenkofen (1822–1889) osztrák festő az 1850-es évektől sokat tartózkodott Szolnokon.

²⁷ KNER 1987. 54., 104–111.; FARKAS 2023. 314–317.

²⁸ Példaként említhető Kner Imre levele Móra Ferencnek, 1930. november 11. In: SZÁNTÓ 1969. 147.

játszottam. Ötven éve a legkorábbi emlékeim a nyomdával függenek össze... – írta egyik levelében.”²⁹

Legidősebb lévén Kner Imre töltötte a legtöbb időt nagyapjával, akit gyakran elkísért a vásárokra, hogy segítsen neki az árusításban. Hogy mely könyvek kerültek a kezébe, azt édesapjához hasonlóan az ő esetében is az határozta meg, milyen kiadványokat vittek Kner Sámuelhez bekötésre, és milyen olvasmányokat árult műhelyében vagy fából készült kinyitható tékájában a Gyoma vonzaskörzetébe tartozó békés megyei falvak, községek vásárain. Kner Imre olvasóvá válásában is fontos szerepük volt a krajcáros ponyvafüzeteknek. Neki is, mint generációkon át oly sok fiatalnak, a rablásokról és gyilkosságról szóló, nagy népszerűségnek örvendő kalandos haramtörténetekből kerültek ki első gyerekkori olvasmányai, az olcsó füzetek fametszetes illusztrációi formálták vizualitását.

Kner Imre leveleiben többször felidézte, hogy amíg könyvkötő nagyapja a műhelyében dolgozott vagy a vásárokon árulta a könyveket, ő addig a Rózsa Kálmán-féle füzeteket bújta. *Robinson Crusoe* és a számára még tilosnak minősülő Rinaldo Rinaldini kalandjai tartozott a kedvencei közé. Christian August Vulpius *Rinaldo Rinaldini, a legszebb és leghíresebb rablóvezér, élettörténete, csodás kalandjai, merész tettei és halála* című regénye 1884-ben jelent meg Rózsa Kálmán és neje kiadásában, majd a Sobri Jóska és Rózsa Sándor külföldi előképének tekinthető, a szegényeken segítő rablóvezér kalandjairól szóló műnek számos további kiadása látott napvilágot az elkövetkező évtizedekben.³⁰ Móra Ferencnek írt 1930. január 4-i levelében Kner Imre érzelmi okokra, a gyermekkori szocializációja egyik fontos mozzanatára vezette vissza ponyvafüzeteihez való ragaszkodásának okát: „... annyira integráns részét képezik ezek mindnyájunk gondolat- és érzésvilágának. Nekem különben jobban a szívemhez vannak növe, mint másnak. Nagyapám, az öreg Kner Sámuel kompaktor árulta őket. Ott lakott az Öregúr az én mostani házam helyén egy kis nádas viskóban, amelynek az udvarán volt egy furcsa, görbe és egész ferdén álló öreg-öreg bodzafa, amelynek vagy 25 centis törzse volt... Fent az ágak között volt egy kis páholy, az ember úgy elbújhatott a koronájában, hogy csak a lába lógott ki belőle. Vagy itt, vagy az eresz alatti sárgaorgona-bokrok alá bújva olvastam ezeket az úgynevezett »istóriákat«, melyeket készpénzért is vásárol a nép, a nagyobb és drágább kalendáriumok, zsoltárok és imakönyvek (Orgona-virág, Égi lant stb.) mellé ráadásnak is kapták. Innen ismertem ezeket a kis füzeteket, mint legelső olvasmányai-

²⁹ Kner Imre levele Durand Félixnek, 1941. december 6. In: SZÁNTÓ 1969. 274.

³⁰ KÖHALMI 1918a. 213.; Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára, XI. 9. A Kner Nyomda (Gyoma) iratai, b/12. Családi levelek és iratok. Kner Imre levele Beczkóy Miklósné Kner Piroskának, 1937. november 3. Idézi: ERDÉSZ, 2023c. 30. Azt nem tudjuk, hogy az említett művek (*Rinaldo* 1884; TATÁR 1884.²) melyik kiadását vagy adaptációját olvasta Kner Imre.

mat, de tudom, hogy mennyire hozzátartoznak mindenki gyermekkorához. Mert hisz a középosztály gyerekei is megkapták ezeket a mesélő cselédek elbeszélésein keresztül. Én még vásárokra is jártam az Öregúrral, aki 76 esztendősen korábban bekövetkezett haláláig szakadatlanul dolgozott, s ismertem az embereket is, akiknek ezek a füzetek kedves olvasmányai voltak.”³¹

Mata Jánosnak írt levelében további részleteket árult el arról, milyen füzeteket vett a kezébe télen a műhelyben „az ablak melletti sarokban, a téka és az asztal közé szorulva”, nyáron pedig a kertben elrejtőzve. „...Toronyi Tamás és Vastag Balázs, avagy Gyulavár ostroma címen olvastam Don Quijotét, olvastam Kukus, Kukucs, Csiksicz és Belevendi Biksicz, avagy a négy karóba húzott cigány történetétől kezdve Árgíruson, Világbíró Nagy Sándoron át Ubrik Borbáláig százszámra ezeket a remekeket, közöttük elrejtve a középkor végének egész románirodalmát.”³² Olyannyira közel álltak Kner Imréhez a Rózsa-féle históriák, hogy nemcsak könyvgyűjteményének képezték részét, hanem még azzal a gondolattal is eljátszott, hogy feléleszti a kiadványtípust és újra kiadja a füzeteket, de ez a terve végül megghiúsult.³³

³¹ Kner Imre levele Móra Ferencnek, 1930. január 4. In: SZÁNTÓ 1969. 126–127. Vö. Kner Imre levele Kodály Zoltánnak, 1938. április 7. In: SZÁNTÓ 1969. 250–251. A Kner Imre levelei egy részét közreadó kötet bevezetőjében Ortutay Gyula, aki személyesen is ismerte a gyomai nyomdászt és levelezett is vele, kiemelte, hogy a magyar ponyvatermek terjesztésével kapcsolatos levélrészletek forrásértékük miatt is figyelmet érdemelnek. ORTUTAY 1969. 14.

³² Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1944. február 8. In: PAPP [1970.] 19. Hiába próbálta a Révai Testvérek kiadványát a *Regényvilág* című kiadványával felvenni a versenyt az általa lenézett populáris olvasmányokkal 1881 és 1885 között, Kner Imre másfél évtizeddel később is azokat a műveket falta, amelyeket Révai Mór emlékiratában kipellengérezett: „Akkor burjánzott teljes erejében az a 10 krajcáros füzetes irodalom (?), melyre ma már senki sem emlékszik. A legszenzációsabb címek alatt, a legkalandosabb tartalommal jelentek meg végnélküli folytatásokban ezek az alsóbbrendű néposztály szenzációhajhászatát, botrányéhségét és érzékiségét fölkeltő és kielégítő regénycsinálmányok. Nagyrészt külföldi gyártmányok voltak; de itthon is készült akárhány; tény az, hogy milliószámra jöttek be az országba és terjedtek el itt ezek a füzetek. »Ubryk Borbála, a befalazott apáca«, – »A gályarab menyasszonya«, – »A londoni néma koldus«, – »Rinaldo Rinaldini, az Abruzzók királya«, – »Marinelli Marino, a gályarab, vagy a velencei rémes éj«, – »A Rókus kórház titkai«, – »Ártatlanul halálra ítélt«, – »Kossuth Lajos kéme«, – »Szulejka, a hárem gyöngye, vagy a sztambuli fekete leányrabló«. – Azoknak a kolportázs-füzetes ponyvaregényeknek ezek a címei még ma is eszembe jutnak. Ez azonban csak egy kis választéka a rendkívül nagy termelésnek. Ezekből a regényekből az első 2-4 füzetet nagy tömegekben vitte magával a kolportőr és ezeket a füzeteket lerakta jóformán minden lakás ajtaja elé. A füzetekhez mellékelve volt egy prospektus, amelyben hátborzongató részletességgel el voltak mondva a szenzációk, amelyekben a mű bővelkedni fog. A füzetek hátlapján fel voltak sorolva a csábító ajándékok: órák, olajnyomatú képek és hasonló prémiumok, amikre az előfizetőnek jussa lesz, csak igen csekély portókötség megtérítése ellenében.” RÉVAY 1920. 54. (Kiemelések az eredetiben.)

³³ Kner Imre levelei Móra Ferencnek, Fülep Lajosnak, Kodály Zoltánnak, Móricz Miklósnak és Mata Jánosnak, 1928. február 3., 1934. január 21., 1938. április 7., 1942. április 9., 1943. augusztus 7.

A ponyvatermékeket – Kner Imre ezeket nem említette a Közhalmi-kötetben, nyilván azért, mert továbbra is előítélet övezte a populáris olvasmányokat³⁴ – rövidesen felváltotta a magasirodalom, és Petőfi nagyméretű illusztrált díszkiadása lett a fiatal fiú „centrális gyermekkori élménye”.³⁵ A kötet fontos referenciává vált a Kner-gyerekek identitásának formálódásában.³⁶ Erről húszas éveiben Kner Imre a következőképpen írt: „...minden sorát ismertem. Nekem, mint alföldi gyereknek, különösen friss és eleven volt minden sora.”³⁷ Földessy Gyulának és Mata Jánosnak írt levelében további részleteket árult el: „Nekem is a nagy fametszetes Petőfi volt gyerekkoromban legkedvesebb könyvem, hatan voltunk testvérek,³⁸ és kétszer olvastuk teljesen ronggyá, a gyermekeimnek is az és a Toldi volt a legkedvesebb könyvük...”³⁹ „Az Athenaeum nagy fametszetes *Petőfije volt a »könyv«* a mi gyermekkorunkban... Szinte ő alakította ki bennünk a magyar múlt, a magyar élet, a magyar táj szemléletét.”⁴⁰ Érdekes adalék, hogy a könyv mérete miatt a gyerekek a földön, hason fekve olvasták a verseket, nézegették az illusztrációkat.⁴¹ Hogy Kner Imre és testvérei Petőfi melyik nagy negyedrért, a kor legjelentősebb festőművészeinek és grafikusainak illusztrációit⁴² magában foglaló képes díszkiadását olvasták és nézegették, nem tudjuk,⁴³ az azonban bizonyos, hogy ez a kötet jelentette a Kner gyerekek számára az első találkozást az igényes képzőművészettel, ezen belül pedig a könyvművészettel. A képes díszkiadás meglátta azt sejteti, hogy a kötetet megvásárló Kner

In: SZÁNTÓ 1969. 120–121., 194., 250–251., 288–289., 337.; Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1944. február 8. In: PAPP [1970.] 19.

³⁴ Elek Artúr művészeti író és Gyalui Farkas irodalomtörténész, a Kolozsvári Egyetem igazgatója megemlítette a Közhalmi-féle kötetben, hogy gyerekkorukban ők is nagyon szerették Tatár történeteit olvasni. KÖZHALMI 1918a. 147., 194.

³⁵ Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1943. augusztus 25. In: PAPP [1970.] 20.

³⁶ A Kner család erős Petőfi-kötődését már az is jelezte, hogy Kner Sámuel műhelyében Marastoni József *Petőfi búcsúja a szülői háztól* című népszerű könyvátka lógott, amelyet a *Divat* című lap bocsájtott közre vevőcsalagató jutalomképként 1866-ban. A család legendárium szerint Kner Sámuel a könyveit nála kötető Petőfi öccsének ajándékozta a bekeretezett képet az 1870-es évek elején. KNER 1987. 170–171.

³⁷ KÖZHALMI 1918a. 213.

³⁸ A hat testvér közül Kner Lajos (1894–1911) nem érte meg a felnőttkort.

³⁹ Kner Imre levele Földessy Gyulának, 1934. augusztus 30. In: SZÁNTÓ 1969. 214.

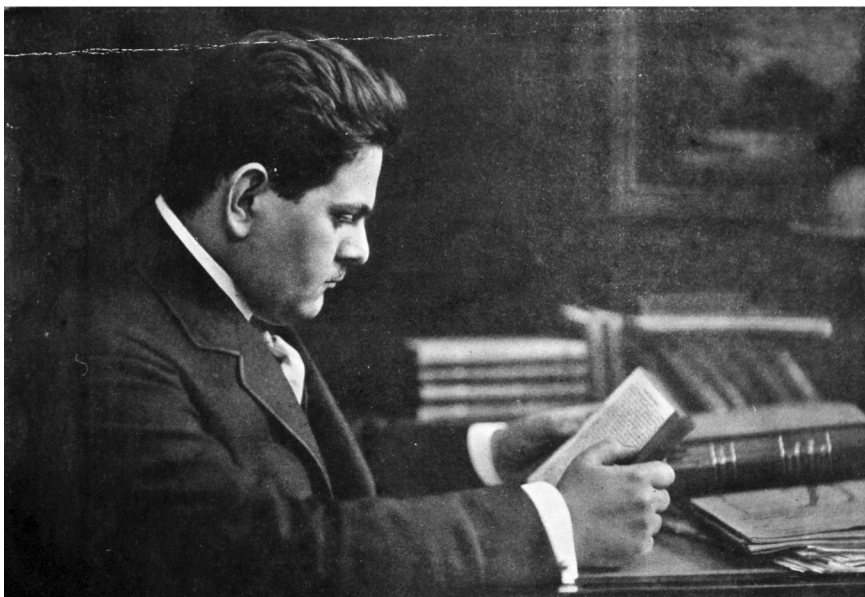
⁴⁰ Kner Imre levele Mata Jánosnak, 1943. augusztus 25. In: PAPP [1970.] 20. (Kiemelés tőlem: F. J. A.)
⁴¹ Uo.

⁴² Barabás Miklós, Benczúr Gyula, Böhm Pál, Greguss János, Jankó János, Keleti Gusztáv, Liezen-Mayer Sándor, Lotz Károly, Mészöly Géza, Rauscher Lajos, Székely Bertalan, Wagner Sándor, Weber Ferenc és Zichy Mihály több rajza található a kötetben.

⁴³ A nagyalakú illusztrált díszkiadás első kiadása 1874-ben, az utolsó ötödik 1889-ben jelent meg. Haiman György, Kner Izidor unokája a második nagy alakú, vörös vászonkötéses, arannyal és domborítással díszített díszkiadást örökölte meg nagyapjától. KNER 1987. 113., 287 (57).

Sámuelnek vagy fiának, Izidornak fontos volt, hogy Petőfi költeményeinek legszebb és legdrágább kiadását birtokolja. A művészetekre fogékony és nyomdatulajdonosként egyre sikeresebbé váló, ezért apjánál vagyonosabb Kner Izidor nem az olcsóbb kiadásváltozatok egyikét, hanem a drágább és díszesebb kötésű könyvet adta gyermekei kezébe.⁴⁴

Petőfi után Kner Imre is Jókai Mórért kezdett rajongani, és valósággal falta a XIX. század legnépszerűbb magyar írójának kalandokban bővelkedő műveit: „Minden könyvét ötször-hatszor elolvastam és lassanként, mint valami narkotikum, nélkülözhetetlen életszükségletté vált számomra. Egészen az ő világában éltem, rajta keresztül láttam és gondolkoztam.”⁴⁵ Jókai műveinek 1894 és 1907 között megjelenő 100 kötetes nemzeti díszkiadása kitüntetett helyet foglalt el Kner Imre és testvérei életében.⁴⁶

Székely Aladár felvétele az olvasó Kner Imréről⁴⁷

⁴⁴ Az 1876 karácsonyára megjelent második nagy negyedret képes díszkiadás 16 forintba került, de a kevésbé tehetősek vették a 12 füzetet egyenként másfél forintért, illetve nyolcadréta alakú négy kötetben 8 forintért is megvásárolhatták. Az új „Petőfi”... *Fővárosi Lapok*, 1876. december 21. 1377.

⁴⁵ KÖHALMI 1918a. 213.

⁴⁶ Kner Albert és Endre szobájában egy kék színű szekrényt csináltattak a köteteknek, majd amikor 1939-ben Kner Albert családjával kivándorolt Amerikába, magával vitt hat kötetet. Erdész Ádám szíves közlése. BROOKER – ERDÉSZ 2023. 32. (Alsó illusztráció.)

⁴⁷ A fotó megjelenési helye: KNER 1912.

Azért is voltak Kner Imre számára nagyon fontosak a könyvek, mert 12 éves korában édesapja súlyos, megvakulással járó szembetegsége miatt abba kellett hagynia gimnáziumi tanulmányait, és ki kellett tanulnia a nyomdászatot, hogy át tudja venni az üzem vezetését. Bár később kiderült, hogy a diagnózis téves volt, Imre ekkor már nem tért vissza a gimnáziumba. Haiman György szerint, aki apaként és mestereként tekintett nagybátyjára, Kner Imre rengeteg erőfeszítést tett azért, hogy pótolja a gimnáziumi tanulmányok során megszerezhető ismereteket: „Imrének nemcsak a szakismereteket, de az általános tudást és műveltséget is nehéz küzdelmekben kellett elsajátítania. Hajnalig olvasott minden éjszaka gyertyafénynél.”⁴⁸

Kner Imre saját bevallása szerint későn kezdett el saját szórakozására – Petőfin és Jókain kívül – szépirodalmat olvasni.⁴⁹ Jókai után Zola lett a vezetője, minden könyvét elolvasta. A francia író mellett Strindberg, Ibsen, Hauptmann és Thomas Mann művei álltak hozzá közel, utóbbiakat német nyelven olvasta. Minden évben újra elolvasta Goethe *Faustjának* első részét, leveleiben többször idézett a műből németül, és sűrűn forgatta Benvenuto Cellini önéletrajzát Goethe fordításában. Az önéletrajz mellett a mese műfajához vonzódott leginkább:⁵⁰ „Ezenkívül egy állandó olvasmányom van: *a mese*, amelyhez időnkint mindig visszatérek. Az Ezeregyéjszakától a székelypésmeséig minden, amit csak az ember mesélő kedve alkotott.”⁵¹

A szépirodalmi művek és a szakmai érdeklődéséből kifolyólag forgatott nyomdászati és művészeti tárgyú kötetek mellett sok minden érdekelte, például a néprajz, a szociológia, a falukutatás és a közgazdaságtan. A húszas, harmincas évektől kezdve egyre kevesebb ideje maradt a napi és szaksajtó mellett az olvasásra; sokat panaszkodott barátainak, hogy az „olvasási penzumával” nem végez.⁵² Megemlítette levelezésében, hogy összegyűjtötte például a tanya-kérdésre vonatkozó irodalmat, mégsem maradt ideje, hogy mindet elolvassa. Györffy István etnográfusnak 1922-ben megjelent könyvét, a *Nagykunsági Krónikát* egyik legérdekesebb olvasmányaként emlegette. A közgazdaságtan témakörében pedig a svéd közgazdász, Gustav Cassel *Sozialismus oder Fortschritt* című német nyelvű kötete tett rá mély benyomást. Kner Imre természetesen könyvkiadói minőségében is sokat olvasott. Ő fogta össze a könyv

⁴⁸ HAIMAN 1990. 62.

⁴⁹ Kner Imre levelei Szabó Lőrincnek és Buday Györgynek, 1922. október 22., 1936. október 25. In: SZÁNTÓ 1969. 85., 240. A *Nyugat* írói közül különösen Ady Endrét és Móricz Zsigmondot szerette, idősebb korában leveleiben például megemlítette, hogy élvezettel forgatta Móra Ferenc és Illyés Gyula műveit is.

⁵⁰ KÖHALMI 1918a. 213–217.; Kner Imre levelei Szabó Lőrincnek és Fitz Józsefnek, 1922. október 22., 1935. március 11. In: SZÁNTÓ 1969. 85., 219.; HAIMAN 1990. 69. Köszönöm Erdész Ádámnak, hogy a Faust-idézetekre vonatkozó adata felhívta a figyelmem!

⁵¹ KÖHALMI 1918a. 217. (Kiemelés: az eredetiben.)

⁵² Kner Imre levele Fitz Józsefnek, 1935. március 11. In: SZÁNTÓ 1969. 219.

létrejöttének összetett részfolyamatait a szerzőkkel való eszmecsere-től a könyv koncepciójának kialakításán, megtervezésén át a kézirat javításáig. Hogy a nyomda közgazgatási mintatára naprakész legyen, minden rendeletet átolvasott.⁵³

Rendszeresen kikérte kiterjedt baráti köre író, költő, nyomdász, kiadó, etnográfus, zeneszerző, építész, grafikus, irodalomtörténész és könyvtáros tagjainak, régi és leendő szerzőinek a véleményét egy-egy könyvről. De ő sem mulasztotta el, hogy ne hívja fel családtagjainak és barátainak⁵⁴ a figyelmét, ne adjon nekik kölcsön egy-egy olyan könyvet, amelyek érdekesek vagy hasznosak lehetnek számukra. Nagy figyelemmel egyengette a nyomda leendő vezetésére kiszemelt fia, Mihály budapesti gimnáziumi tanulmányait, kiemelten fontosnak tartotta, hogy a német mellett angol nyelven is megtanuljon. Tapasztalatból tudta, hogy tanulmányait követően Gyomára visszatérve fia csak a külföldi szakkönyvek és szaklapok olvasásával tudja elkerülni, hogy ne szigetelődjön el szakmailag és szellemileg. Azt akarta, hogy az olvasás gyerekei mindennapjainak is a részévé váljon, ennek érdekében különféle könyveket ajánlott például Mihály figyelmébe, és arra kérte, hogy leveleiben számoljon be neki olvasmányélményeiről.⁵⁵ Kner Imre az olvasás és a gyakorlati szakmai tapasztalatai révén megszerzett tudást nemcsak előadások tartásával, könyvek kiadásával, hanem szakmai témájú cikkek szerzőjeként is kamatoztatta. Arra is kiterjedt a figyelme, hogy a tipográfia (például betűtípus megválasztása, mérete, sortávolság, margószélesség) milyen módon befolyásolja a szöveg kényelmes, szemet kímélő olvashatóságát.⁵⁶ Könyvszeretete ugyanakkor a könyvgyűjtés terén is megnyilvánult, ezzel majd a tanulmány második részében foglalkozunk.

⁵³ Kner Imre levelei Móra Ferencnek, Fitz Józsefnek, Buday Györgynek, Móricz Zsigmondnak, Móricz Miklósnak és Fülep Lajosnak, 1930. november 11., 1932. december 7., 1933. január 16., 1934. december 17., 1937. január 18., 1938. április 28. In: SZÁNTÓ 1969. 147., 173–176., 217., 245., 257. Kner Imre levele Fülep Lajosnak, 1935. június 13. In: *Fülep* 1990. 102–103. A svéd közgazdász előadásai magyarul is megjelentek CASSEL [1931.].

⁵⁴ Sok könyvet küldött egymásnak Móra Ferenc, Fülep Lajos és Kner Imre, olvasmányaikat rendszeresen meg is vitatták levelezésükben. Néhány példa: Kner Imre levele Móra Ferencnek, 1930. november 29., Telcs Ede levele Kner Imrének, 1931. február 3., Kner Imre levele Telcs Edének, 1931. február 5. In: SZÁNTÓ 1969. 149–153.

⁵⁵ ERDÉSZ 1990. 86.

⁵⁶ Vö. Kner Imre levele Fitz Józsefnek, 1935. március 11. In: SZÁNTÓ 1969. 219.; Kner Imre levelei Fitz Józsefnek és Mata Jánosnak, 1935. március 11., 1943. november 20. In: PAPP [1970.] 22–23.

BIBLIOGRÁFIA

- CASSEL [1931.] CASSEL, Gusztáv: *Tőke és haladás*. Fordította NEUBAUER Ferenc. TÉBE, Budapest, [1931.]
- DON 1872. DON Pedró [Bartók Lajos]: Repülő könyvkereskedés. Egy kis kulturhistoria. *Üstökös*, 1872. február 4. 65–68.
- ERDÉSZ 1990. ERDÉSZ Ádám: Apa és fia. In: *Kner Imre emléke, 1890–1990*. Szerk. HAIMAN György. Kner Imre Emlékbizottság – Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1990. 81–95.
- ERDÉSZ 2017a. ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 9–22.
- ERDÉSZ 2017b. ERDÉSZ Ádám: Színes családi legendák – szűkszavú források. A Kner család első nemzedékei. In: ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 9–22.
- ERDÉSZ 2017c. ERDÉSZ Ádám: Egy könyvkötő és népes családja. A karrier előtti pillanat a Kner családban. In: ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 23–36.
- ERDÉSZ 2017d. ERDÉSZ Ádám: Kner Izidor. A műhelytől a vállalatig. In: ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 37–55.
- ERDÉSZ 2017e. „Unio mystica ipar és lélek között” II. A Hess Andrásról szóló monográfia születése. In: ERDÉSZ Ádám: *A Kner család és más történetek. Tanulmányok*. Osiris, Budapest, 2017. 72–85.
- ERDÉSZ 2023. *Levelek a Kner család életéből, 1938–1949*. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta ERDÉSZ Ádám. Magvető, Budapest, 2023.
- ERDÉSZ – FÜZESNÉ HUDÁK 2007. ERDÉSZ Ádám – FÜZESNÉ HUDÁK Julianna: *Egy nyomdaműhely titkaiból. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban. Gyomai Kner Nyomda 1882–2007*. Bevezetővel ellátta ERDÉSZ Ádám – FÜZESNÉ HUDÁK Julianna. OSZK – Gyomai Kner Nyomda Zrt., Budapest–Gyoma, 2007.
- FARKAS 2023. FARKAS Judit Antónia: „A magyar bibliofilek Drugulin nyomtatói és Kelmscott-Pressei” A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan Nyomda úttörő könyvművészeti és bibliofil könyvkiadói tevékenysége I. In: *VERITAS Évkönyv 2022*. Szerk. KINCSES Katalin Mária. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, Budapest, 2023. 309–336.
- FRIED 2024. FRIED István: Ponyva és irodalom – ponyvairodalom. Ötletek, közelítések, javaslatok. In: *A magyar ponyva új tüköre. Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról*. Szerk. CHIKÁNY Judit – CSÖRSZ RUMEN István. Reciti HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2024. 17–41.

- Fülep 1990. *Fülep Lajos és Kner Imre levelezése*. Összeállította, bevezette és jegyzetelte Sümegi György, a levelek szövegét gondozta Kőhegyi Mihály. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 17.) Békés Megyei Levéltár, Gyula, 1990.
- HAFNER 1870. HAFNER, Karl: *Was sich die Kammerzofen erzählen*. Roman. Edwin Müller, Wien, 1870.
- HAIMAN 1987. HAIMAN György: Kner Izidor fél évszázada. (Nagyapám arcképéhez.) In: KNER Izidor: *Fél évszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből*. Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987. 255–274.
- HAIMAN 1990. HAIMAN György: A nevelő és tanító. In: *Kner Imre emléke, 1890–1990*. Szerk. HAIMAN György. Kner Imre Emlékbizottság – Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1990. 61–69.
- HANSÁGI 2022. HANSÁGI Ágnes: Mit jelent Jókai olvasni? In: *Jókai Mór emlékezete*. Szerk. MARGÓCSY István. Osiris, Budapest, 2022.
- HITES – RADNAI – RÓZSAFALVI 2024. *Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a Vasárnapi Újság*. Szerk. HITES Sándor – RADNAI Dániel Szabolcs – RÓZSAFALVI Zsuzsanna. MNMKK Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2024.
- HUDÁK 1990. HUDÁK Julianna: ... emléke a múzeumban... In: *Kner Imre emléke, 1890–1990*. Szerk. HAIMAN György. Kner Imre Emlékbizottság – Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1990. 111–117.
- JÓKAI 1858–1860. *Jókai Mór Dekameronja*. Száz novella, 1–10. k. Pest, 1858–1860.
- KNER 1912. KNER Imre: *Könyv a könyvről*. Kner Izidor, Gyoma, 1912.
- Kner Imre emléke* 1990. *Kner Imre emléke, 1890–1990*. Szerk. HAIMAN György. Kner Imre Emlékbizottság – Kner Nyomda, Békéscsaba–Gyomaendrőd, 1990.
- KNER 1906. KNER Izidor: *Eszmék és viaskodások*. Kner Izidor, Gyoma, 1906.
- KNER 1914. KNER Izidor: *Agyafürt alakjai*. Előszó Csicseri Bors [Ágai Adolf]. Kner Izidor, Gyoma, 1914. [A mű több kiadásban jelent meg.]
- KNER 1917. KNER Izidor: *Aforizmái*. Vadász Miklós rajzaival. Kner Izidor, Gyoma, 1917.
- KNER 1919. KNER Izidor: *Pajzán aforizmái*. Vadász Miklós rajzaival. Kner Izidor, Gyoma, 1919.
- KNER 1921. KNER Izidor: *Összes aforizmái*. Kner Izidor, Gyoma, 1921.
- KNER 1931a. KNER Izidor: *Félévszázad mezsgyéjén. 1882–1932*. Kner Izidor, Gyoma, 1931.
- KNER 1931b. KNER [Izidor]: Egy kis visszaemlékezés. *Literatura*, 1931/6. 84–85.
- KNER 1987. KNER Izidor: *Fél évszázad mezsgyéjén. Kner Izidor ismert és ismeretlen emlékezéseiből*. Sajtó alá rendezte, utószó, jegyzetek, a képeket válogatta HAIMAN György. Gondolat, Budapest, 1987.

- KÖHALMI 1918a. *Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Szerk. és a bevezetést írta KÖHALMI Béla. Lantos, Budapest, 1918.
- KÖHALMI 1918b. KÖHALMI Béla: Bevezetés. In: *Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Szerk. és bev. Köhalmi Béla. Lantos, Budapest, 1918. 10. skk.
- KÖHALMI 1918c. Bibliográfia. In: *Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Szerk. és bev. KÖHALMI Béla. Lantos, Budapest, 1918. 227–233.
- KÖHALMI 1918d. Mutató. In: *Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Szerk. és a bevezetést írta KÖHALMI Béla. Lantos, Budapest, 1918. 235–248.
- KÖHALMI 1937. *Új könyvek könyve. 173 író, művész, tudós vallomása olvasmányairól.* Összegyűjtötte és bevezette KÖHALMI Béla. Gergely R[ezső], Budapest, 1937.
- KOVÁCS 1989. KOVÁCS I. Gábor: *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata.* Akadémiai, Budapest, 1989.
- LÉVAY 1985. LÉVAY Botondné: A debreceni Egyetemi Könyvtár Kner-gyűjteményéről. In: *Könyv és könyvtár. XIV. A debreceni Kossuth Lajos Egyetem Könyvtárának évkönyve.* Szerk. GOMBA Szabolcsné. Kossuth Lajos Egyetem Könyvtára, Debrecen, 1985. 33–85.
- MIKOS 2015. MIKOS Éva: Regék a magyar előkorból. Folklór, irodalom és közköltészet Tatár Péter Rege kunyhójában. In: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok.* 4. Szerk. CSÖRSZ Rumen István. Reciti, Budapest, 2015. 387–405.
- MIKOS 2024. MIKOS Éva: Hogyan és hogyan nem történeti források populáris olvasmányaink? In: *A magyar ponyva új tüköre. Tanulmányok a népszerű nyomtatványok kutatásáról.* Reciti konferenciakötetek 28. Szerk. CHIKÁNY Judit – CSÖRSZ Rumen István. Reciti, Budapest, 2024. 91–120.
- MIKOS – CSÖRSZ-RUMEN 2023. MIKOS Éva – CSÖRSZ RUMEN István: Közelítések magyarországi ponyvairodalom történetéhez (18–19. század). *Ethnographia*, 2023/4. 664–688.
- ORTUTAY 1969. ORTUTAY Gyula: Bevezető. In: *A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival.* Bevezetéssel ellátta ORTUTAY Gyula, válogatta, szerk. SZÁNTÓ Tibor, a levelezést összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta ELEK László. Budapest, 1969. 7–23.

- PAPP [1970.] *Kner Imre gondolatai életről, irodalomról, nyomdászatról, könyvművészetről.* Szerk. PAPP János, válogatta és sajtó alá rendezte ELEK László. (Bibliotheca Bekesiensis 4.) Békéscsabai Rózsa Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola – a gyomai Községi Tanács, [Békéscsaba, 1970.]
- RÉVAY 1920. RÉVAY Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.* 1. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1920.
- Rinaldo 1884. *Rinaldo Rinaldini rablóvezér élettörténete és halála.* Regény. I–III. kötet. Rózsa Kálmán és neje, Budapest, 1884.
- RÓZSAFALVI 2023. RÓZSAFALVI Zsuzsanna: A Vasárnapi Ujság és a tudományos ismeretterjesztés. *Magyar Könyvszemle*, 2023/3–4. 439–448.
- SZAJBÉLY 2022. SZAJBÉLY Mihály: In: *Jókai Mór emlékezete.* Szerk. MARGÓCSY István. Osiris, Budapest, 2022. 376–383.
- SZÁNTÓ 1969. *A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival.* Bevezetéssel ellátta ORTUTAY Gyula, válogatta, szerk. SZÁNTÓ Tibor, a levelezést összegyűjtötte, jegyzetekkel ellátta ELEK László. Budapest, 1969.
- SZIJ 1962. SZIJ Rezső: Az utolsó esztendő (Kner Imre emlékezete). *Alföld*, 1962/2. 101–106.
- TATÁR 1884. TATÁR Péter: *Robinson Robinson Crusoe viszontagságos élettörténete.* Rózsa Kálmán és neje, Budapest, 1884.²
- TÜSKÉS 2015. TÜSKÉS Anna: A Bagó Márton nyomdájában kiadott vallásos ponyvanyomtatványok. In: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok.* 4. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István. Reciti, Budapest, 2015. 433–545.

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

FROM PÉTER TATÁR TO JÓKAI, GOETHE AND OLD SPECIMENS
OF CAST PRINTING TYPES. THE KNERs AS READERS AND
BOOK COLLECTORS

(Abstract)

No other family in Hungary is as closely associated with the production, design and distribution of publications as the Kner family, who were printers, bookbinders and graphic designers. Izidor Kner (1860–1930), who founded the print house in Gyoma in 1882 and made it one of the most significant companies in the Hungarian countryside over the course of mere decades, and his son Imre Kner (1890–1944/45?), who followed in his footsteps, had a close relationship with books not only as printers, business managers, typographers and publishers, but also as book collectors and editors of books and articles. Therefore, it is worthwhile to analyze how their choice of reading material influenced their mentality / thinking and visual perspectives as well as the role that books played in their lives. Izidor Kner delved into his reading experiences and the books that were important to him in his self-published 1931 memoir, while his son did the same in his lengthy correspondences with his friends. Imre Kner additionally covered his reading experiences in two other publications. Finally, by reviewing Imre Kner's reflections on his invaluable library that consisted of nearly nine thousand books or by examining a fractional list of their sizable book collection, we can better understand the Kners' tendencies regarding the utility, collection and reading of books as well as their literacy / culture.

JUDIT ANTÓNIA FARKAS

VON PÉTER TATÁR ÜBER JÓKAI UND GOETHE BIS ZU DEN
ALTEN MUSTERBÜCHERN VON DRUCKEREIEN UND
SCHRIFTGIESSEREIEN. DIE KNER ALS LESER UND
BUCHSAMMLER

(Resümee)

Es gibt keine andere Familie in Ungarn, deren Name dermaßen mit der Fertigung, dem Entwerfen und dem Vertrieb von Druckerzeugnissen verbunden wäre, wie die der Kners, die Drucker, Buchbinder und Grafikdesigner gewesen waren. Isidor Kner (1860–1930), der die Druckerei in Gyoma (Komitat Békés) 1882 gegründet und sie innerhalb einiger Jahrzehnte zu einer der bedeutendsten Firmen der Region entwickelt hatte, sowie sein erstgeborener Sohn Imre Kner (1890–1944/45?), der in die Fußstapfen des Vaters trat, gerieten nicht nur als Drucker, Firmenleiter, Typografen und Verleger, sondern auch als Autoren von Büchern und Fachartikeln sowie als Buchsammler in eine enge Verbindung zu den Büchern. Schon aus diesem Grunde ist es nicht uninteressant zu untersuchen, welche Lesestoffe auf ihre Denkweise und ihre visuelle Sichtweise Einfluss hatten und welche Rolle Bücher in ihrem Leben spielten. Isidor Kner reflektierte in seinen 1931 im Eigenverlag erschienenen Erinnerungen, sein Sohn hingegen in der ausgedehnten Korrespondenz mit seinen Freunden auf seine Leseerlebnisse und auf die Bücher, die ihnen wichtig waren. Imre Kner berichtete darüber hinaus auch in zwei Publikationen von seinen Erlebnissen beim Lesen. Zu guter Letzt können wir durch die Reflexionen des Imre Kner in Bezug auf seine wertvolle Bibliothek von annähernd 9000 Bänden, beziehungsweise durch die Untersuchung einer Liste über einen Bruchteil des Bücherbestandes den Gewohnheiten der Kners in Sachen Nutzung Sammeln und Lesen von Büchern sowie dadurch ihrem Bildungsstand näher kommen.